

Desnica pod kontrolom: Neformalni mehanizmi kooptacije i marginalizacije političkih partija u Srbiji (2017-2024)

Sažetak

Rad analizira načine na koje se desni politički akteri u Srbiji u periodu 2017–2024. godine selektivno uključuju ili isključuju iz političkog sistema kroz neformalne mehanizme kontrole. Polazeći od teorijskih uvida o delegativnoj demokratiji, neformalnim institucijama, kompetitivnom autoritarizmu i selektivnom pluralizmu, istražuje se kako režim kooptira, simbolički afirmiše ili ambivalentno toleriše opozicione stranke i lidere. Kroz studije slučaja Srpskog patriotskog saveza, Zavetnika, Dveri, Nove Demokratske stranke Srbije, Narodne stranke, Srpske radikalne stranke i pokreta Branimira Nestorovića, pokazuje se da desna opozicija formalno opstaje, ali da njen politički značaj zavisi od trenutne korisnosti za režim. Analiza potvrđuje da kooptacija i marginalizacija nisu izuzeci, već obrasci koji održavaju privid pluralizma, dok stvarna konkurencija biva potisnuta logikom personalizovane i medijski posredovane kontrole.

[1] Doktorandkinja, Fakulteta političkih nauka Univerzitet u Beogradu; Imejl adresa: tamarajovvanovic@gmail.com.

Ključne reči

kooptacija, desnica, neformalne institucije, selektivni pluralizam, Srbija

Uvod

U višepartijskim sistemima koji nisu u potpunosti konsolidovani kao demokratski, procesi kooptacije i marginalizacije često nadilaze formalna pravila i oblikuju se kroz neformalne obrasce moći. U kontekstu Srbije, posebno u periodu od 2017. do 2024. godine, ovi procesi dobijaju specifičnu težinu unutar desnog ideološkog spektra, gde se uočava jasna selekcija opozicionih partija prema kriterijumima političke upotrebljivosti, lojalnosti i ideološke fleksibilnosti. Kooptacija, u najširem smislu, označava proces uključivanja potencijalno opozicionih aktera u vladajuće strukture ili narative, bez nužne promene njihovog formalnog statusa. Nasuprot tome, marginalizacija podrazumeva sistemsko slabljenje političke relevantnosti određene stranke ili lidera, kroz mehanizme poput uskraćivanja institucionalnog pristupa, ograničene medijske vidljivosti, kontrolisanog javnog predstavljanja i delegitimizacije u javnom diskursu. U autoritarnim ili kompetitivno autoritarnim kontekstima, marginalizacija može imati različite oblike – od otvorene političke eliminacije, do naizgled afirmativnih strategija, koje akterima formalno omogućavaju prisustvo u političkom prostoru, ali ih suštinski ograničavaju u delovanju. Takve strategije nazivamo parcijalnom afirmacijom, jer služe da se opozicioni akteri prikažu kao prihvatljivi, ali se njihov opozicioni kapacitet neutralizuje kroz neformalne oblike kontrole i instrumentalizacije njihovog prisustva. S druge strane privremena ambivalencija označava fluidan, nestabilan status političkih aktera koji nisu ni kooptirani, ni potpuno marginalizovani, već se nalaze u stanju neodređenosti. Ovakvi akteri funkcionišu unutar sistema, ali bez jasne pozicije u odnosu na re-

žim – bivaju povremeno afirmisani u javnosti, ali bez trajne podrške ili garancije opstanka. Njihov status je podložen promenama u zavisnosti od trenutnih političkih kalkulacija vlasti i od odgovora biračkog tela.

Analitički okvir rada zasniva se na uvidima o neformalnim institucijama koje funkcionišu paralelno sa formalnim, često nadjačavajući ih u pogledu političke efikasnosti (Helmke & Levitsky, 2006). Takođe, istraživanje se oslanja na koncepte delegativne demokratije (O'Donnell, 1994), selektivnog pluralizma i kompetitivnog autoritarizma (Levitsky & Way, 2010), koji omogućavaju razumevanje načina na koji se opozicija formalno toleriše, ali praktično oblikuje u skladu sa interesima vladajuće elite. Posebna pažnja posvećena je političkim akterima sa desnog spektra – Srpskoj stranci Zavetnici, Srpskom pokretu Dveri, Srpskoj radikalnoj stranci, Novoj Demokratskoj stranci Srbije, Srpskom patriotskom savezu, Narodnoj stranci i pokretima Branimira Nestorovića – čiji status oscilira između kooptacije, ambivalentne tolerancije i različitih oblika potiskivanja iz političke relevantnosti. Njihov tretman u institucionalnoj, medijskoj i simboličkoj sferi osvetljava način na koji se u Srbiji oblikuje partijska konkurencija, ne kroz programsku borbu, već kroz selektivno upravljanje legitimnošću. U tom smislu, desnica se ne isključuje u celosti, već se razdvaja na podobnu i nepodobnu – pri čemu režim prepoznaje, afirmiše i ponekad privremeno integriše one aktore koji mogu doprineti njegovoj stabilnosti, dok ostale delegitimizuje ili potiskuje na marginu.

Teorijski okvir

Istraživanje kooptacije i marginalizacije političkih partija u kontekstu savremenih poredaka zahteva teorijski okvir koji prevazilazi analizu formalnih institucija i osvetljava neformalne obrasce vlasti. U tom smislu, ovaj rad se oslanja na nekoliko komplementarnih pristupa: teoriju delegativne demokratije (O'Donnell, 1994), koncept neformalnih institucija (Helmke & Levitsky, 2006), teoriju kompetitivnog autoritarizma (Levitsky & Way, 2010), kao i na savremene uvide o kooptaciji, simboličkoj afirmaciji opozicije, klijentelizmu, medijskoj manipulaciji i selektivnom pluralizmu. U okviru koncepta delegativne demokratije, O'Donnell (1994) identifikuje režime u kojima je predsednik izabran demokratski, ali upravlja samovoljno, bez suštinskih ograničenja i odgovornosti prema drugim granama vlasti. Takvi režimi zadržavaju privid demokratske procedure, dok u praksi uspostavljaju personalizovanu vertikalnu moć. Izvršna vlast ne jača institucije, već ih zaobilazi i instrumentalizuje kako bi se učvrstila kontrola, što uključuje i selektivno tretiranje političkih partija – zavisno od njihove lojalnosti, upotrebljivosti ili pretnje koju predstavljaju (O'Donnell, 1994: 59–63).

Neformalne institucije najšire gledano su pravila ponašanja koja nisu zakonski regulisana, ali su društveno delotvorna. Helmke i Levitsky (Helmke & Levitsky, 2006) razlikuju neformalne institucije koje dopu-

njuju, podrivaju ili potpuno zamenjuju formalne mehanizme (Helmke & Levitsky, 2006: 5-17). U kontekstu Srbije, dominantan obrazac su suprotstavljene i supstitucionalne neformalne institucije – one koje omogućavaju vlasti da preko neformalnih veza, personalnih dogovora i kontrolisanog medijskog okruženja, utiče na partijski sistem bez otvorenog kršenja pravila. U sličnom duhu, Levitski i Vej (Levitsky & Way, 2010) ukazuju na fenomen kompetitivnog autoritarizma: režimi u kojima opozicija formalno postoji, ali se pravila igre selektivno primenjuju kako bi se osigurala dominacija vlasti. Kontrola nad resursima, medijima, izbornim uslovima i diskurzom omogućava režimu da ne eliminiše opoziciju, već da njome upravlja – kroz kooptaciju, selektivnu afirmaciju ili diskurzivnu delegitimizaciju (Levitsky & Way, 2010: 5-6).

Kooptacija u ovom kontekstu ne znači punu integraciju opozicije u vlast, već njeno svesno uvođenje u sistem pod strogo kontrolisanim uslovima. Opozicione partije mogu dobiti institucionalni prostor, ali bez stvarne moći, sve dok ne predstavljaju suštinsku pretnju poretku. One koje pristanu na pravila igre bivaju kooptirane; one koje ih odbace – bivaju marginalizovane ili diskreditovane (Kavasoglu, 2022: 643-648, Svolik, 2011: 9-14). Uloga lidera u takvom sistemu nije samo politička, jer on sugerise koja opozicija je prihvatljiva, a koja nije. U autoritarnim režimima kooptacija postaje normalizovana praksa – politički akteri ne teže autonomiji, već pristupu resursima i institucionalnom prostoru pod režimskim uslovima (Svolik, 2011: 8-17; Pavlović, 2021: 210-218). Pritisak se retko sprovodi direktnom represijom, već kroz neformalne mehanizme: medijski nadzor, diskurzivne strategije i personalne kanale odlučivanja (Svolik, 2011: 17-22). Ideološka bliskost nije presudna – dovoljna je spremnost na konstruktivnu saradnju i odsustvo otvorenog otpora. Kooptacija se tako pretvara u oblik simboličke afirmacije opozicije: partije i lideri bivaju predstavljeni kao alternativa, ali u strogo kontrolisanom diskursu, bez stvarne redistribucije moći. Takva opozicija postaje uokvirena opozicija – dovoljna da održi privid pluralizma, ali nedovoljna da izazove režim. Pored kooptacije i delegitimizacije, postoje i ambivalentni akteri – oni koji funkcionišu u sivoj zoni, nisu potpuno kooptirani niti delegitimizovani, već povremeno bivaju pozivani u institucionalni okvir prema trenutnim potrebama vlasti.

Kooptacija se često odvija kroz kljentelističku logiku: u zamenu za pristup resursima, medijsku vidljivost ili institucionalne pozicije, partije prihvataju subordinaciju u odnosu na dominantni režim. U tom smislu, kljentelizam ne funkcioniše samo u domenu ekonomskih resursa, već i u sferi političkog preživljavanja (Pavlović, 2021: 215-218). Selekcija opozicionih partija se tako vrši ne samo na osnovu njihovih ideoloških pozicija, već i spremnosti da učestvuju u unapred definisanom okviru (Pavlović, 2021: 210-213). U ovom modelu razvija se selektivni pluralizam – režim dozvoljava postojanje više političkih aktera, ali istovremeno određuje koji akteri imaju pravo na političku vidljivost, resurse i institucionalni uticaj. Pluralizam postoji u formi, ali je funkcionalno podređen cilju održavanja

poretka. Desnica u ovom sistemu postaje specifičan indikator – zbog svog potencijala za izazivanje režimske destabilizacije, ona se tretira kroz posebne mehanizme kooptacije ili delegitimizacije.

Pored kooptacije, režimi skloni autoritarizmu koriste i funkcionalnu marginalizaciju i simboličku afirmaciju kao sofisticirane metode kontrole. Funkcionalna marginalizacija podrazumeva formalno postojanje političkih aktera koji su faktički isključeni iz donošenja odluka – bilo putem ignorisanja, selektivnog pozivanja ili isključivanja iz dominantnih narativa. Simbolička afirmacija, s druge strane, predstavlja svesno davanje ograničenog prostora pojedinim opozicionim akterima kako bi se legitimisala politička arena. Ove dve prakse omogućavaju režimu da balansira između privida pluralizma i potpune kontrole. Upravo tu se otvara prostor za razumevanje uloge medija kao instrumenta kooptacije i kontrole. U teorijskom okviru koji razvija Orlović (2021), mediji se ne tretiraju samo kao prenosnici informacija, već kao ključni mehanizmi za proizvodnju pristanka, konstrukciju stvarnosti i selektivnu reprezentaciju političkih aktera. Umesto da informišu, mediji u funkciji režima oblikuju političku stvarnost tako da opozicija izgleda ili kompromitovano, ili samo prividno konstruktivna (Orlović, 2021: 10-17).

Mediokratija označava sistem u kojem mediji više ne nadziru vlast, već učestvuju u njenom učvršćivanju – selekcijom tema, favorizovanjem pojedinih opozicionih glasova, relativizacijom kritike i estetskom prezentacijom politike (Orlović, 2015). Umesto sučeljavanja programa i vrednosti, dominiraju personalizacija, spektakl i upravljanje utiscima. Opozicija u takvom okruženju biva predstavljena u medijskom okviru koji služi održavanju privida pluralizma, dok se suštinska kritička funkcija potiskuje (Orlović, 2015). Ovakav sistem proizvodi političku stvarnost u kojoj se pluralizam sprovodi kroz simulaciju konflikta, gde se režimski poželjna opozicija medijski eksponira, dok se politički opasni akteri potiskuju iz javnosti. Kontrola se ostvaruje ne represijom, već kroz meku moć – upravljanje značenjem, simbolima i percepcijom političke stvarnosti. Mediji, kao ključni alat neformalne moći, služe u kreiranju političkog terena na kojem se opozicija filtrira, kooptira ili neutralizuje – ne zakonom, već slikom. U ovakvom režimu, odnos prema opoziciji – naročito desnoj – postaje test granica sistema: on pokazuje koliko daleko režim može ići u simulaciji pluralizma, a da zadrži potpunu političku kontrolu.

Metodologija

U ovom radu primenjuje se kvalitativna metodologija zasnovana na kombinaciji institucionalne analize, studija slučaja i interpretativne obrade sekundarnih izvora. Polazeći od teorijskog okvira koji obuhvata koncepte delegativne demokratije, neformalnih institucija, kompetitivnog autoritarizma i selektivnog pluralizma, metodološki pristup usmeren je na identifikaciju i objašnjenje obrazaca kooptacije, ambivalentnosti i razli-

čitih modaliteta režimskog odnosa prema političkim partijama desnice u Srbiji u periodu od 2017. do 2024. godine. Poseban akcenat stavljen je na razumevanje neformalnih mehanizama političke selekcije i načina na koji oni oblikuju delovanje i pozicioniranje opozicionih aktera u formalno pluralnom, ali autoritarno strukturisanom poretku.

Kao glavni istraživački instrument koristi se kombinovana analiza sedam političkih aktera desnog spektra, čija se pozicija u partijskom sistemu posmatra kroz prizmu institucionalnog statusa, odnosa prema centru političke moći i diskurzivne reprezentacije u javnom prostoru. Studije slučaja uključuju: Srpsku stranku Zavetnici, Narodnu stranku, Srpsku radikalnu stranku, Novu Demokratsku stranku Srbije, Srpski patriotski savez, Srpski pokret Dveri i dva pokreta Branimira Nestorovića – Mi – Glas iz naroda i Mi – Snaga naroda. Ova selekcija omogućava obuhvat različitih modaliteta režimskog tretmana, od kooptacije, preko ambivalencije, do parcijalne afirmacije bez institucionalne integracije. Analiza se temelji na sekundarnim izvorima: partijskim dokumentima, izbornim rezultatima, zvaničnim izveštajima (RIK, CRTA, CESID), medijskim sadržajima i naučnoj literaturi. Posebna pažnja posvećena je načinu na koji su ovi politički akteri predstavljeni u javnom diskursu – da li su označeni kao legitimni, nerelevantni ili “konstruktivni” partneri režima. Takva reprezentacija tumači se kao indikator režimskog odnosa prema različitim oblicima opozicije i kao ključni kanal neformalne političke kontrole.

U analitičkom postupku, posmatra se pet ključnih dimenzija: ideološka kompatibilnost partije sa režimom, njen institucionalni tretman (učešće u vlasti, pristup resursima), stepen i priroda medijske vidljivosti, odnos prema predsedniku Republike (podrška, distanca, sukob), kao i prisustvo obrazaca simboličke afirmacije ili privremene ambivalencije. Ova matrica omogućava identifikaciju političke pozicije svake partije ne samo u formalnom, već i u realnom poretku moći. Rad se zasniva na interpretaciji dostupnih sekundarnih izvora, što omogućava rekonstrukciju obrazaca kooptacije i kontrole kroz analizu partijskih dokumenata, izbornih rezultata, medijskog diskursa i relevantne literature. Takav pristup ima svoja ograničenja, ali omogućava dublje razumevanje mehanizama simboličke i institucionalne selekcije u partijskom sistemu Srbije. Fokusiranje isključivo na partije desnog spektra dodatno sužava analitički okvir, ali omogućava precizniju rekonstrukciju načina na koji režim oblikuje granice političke prihvatljivosti kroz kooptaciju i marginalizaciju opozicije.

Politička selekcija na desnici: status, tretman i sudbine partija ili Studije slučaja:

1) SPAS i Aleksandar Šapić

Jedan od najvidljivijih primera kooptacije desnih političkih aktera jeste integracija Srpskog patriotskog saveza (SPAS) u Srpsku naprednu stran-

ku (SNS) 2021. godine. Na izborima za Skupštinu grada Beograda 2018. godine, Šapićeva lista osvojila je 9,01% glasova (Gradska izborna komisija, 2018), čime je zauzela treće mesto i postala uticajna opoziciona snaga na lokalnom nivou. Novi Beograd je ujedno bio jedina prestonička opština koja nije bila pod kontrolom SNS-a, dok je Šapić bio njen predsednik punih deset godina (2012-2022). Kooptacija SPAS-a nije predstavljala strateški savez, već potpunu integraciju u vladajuću strukturu – partija je formalno prestala da postoji, a Šapić i njegovi saradnici prešli su u SNS. Ceo proces, uključujući i medijski praćene sastanke Vučića i Šapića, svedoči o kooptaciji kao institucionalnoj apsorpciji, u kojoj predsednik Republike, Aleksandar Vučić, deluje na partijski sistem – kao akter koji ima uticaj na to koje organizacije opstaju, a koje se “utapaju” kao korisni resursi za očuvanje vlasti. Kooptacija se odvijala kroz lične dogovore i neformalne pregovore, ali je institucionalizovana kroz kandidaturu Šapića za gradonačelnika Beograda 2022. godine, čime je dodatno potvrđena personalna logika integracije. Medijski narativ o Šapiću značajno se promenio nakon njegovog pristupanja SNS-u. Dok su ga tabloidi i mediji bliski vlasti ranije predstavljali kao politički nepredvidivog i potencijalno „nelojalnog“ aktera, nakon kooptacije došlo je do simboličke reafirmacije – njegovo političko delovanje reinterpretirano je kao konstruktivno i državotvorno (Informer, 2022; Blic, 2022). Ovakva dinamika kooptacije eliminiše potrebu za ideološkim konvergencijama i institucionalnim pregovorima: dovoljan je personalni ugled aktera i korisnost za režim, da bi se izvršila apsorpcija. U ovom slučaju, kooptacija ne funkcioniše putem klasičnih mehanizama pregovaranja, već kroz apsorpciju ličnih resursa i lojalnosti. SPAS nije posedovao snažnu organizacionu infrastrukturu, ali je personalni kapital Šapića, njegova kontrola nad Novim Beogradom i prethodni izborni rezultati predstavljali vredan politički resurs. Postavljanjem za gradonačelnika Beograda, Šapić ne postaje tek član SNS-a – on postaje simbol funkcionalne kooptacije, u kojoj je opozicioni potencijal pretvoren u institucionalnu lojalnost. Ovakav slučaj kooptacije pozicionira SPAS kao kooptiranog aktera kroz personalnu integraciju, čime se dodatno potvrđuje mehanizam selektivnog pluralizma koji karakteriše savremeni politički sistem u Srbiji.

2) Zavetnici i Milica Đurđević Stamenkovski

Nakon ulaska u Narodnu skupštinu 2022. godine, stranka je pokušala da ojača svoju poziciju kroz saradnju sa Srpskim pokretom Dveri. Tokom 2023. godine formiran je savez Nacionalno okupljanje, zamišljen kao šira desna opoziciona platforma. Međutim, na vanrednim parlamentarnim izborima u decembru 2023. godine, Nacionalno okupljanje nije uspeo da pređe cenzus. Krajem 2023. godine dolazi do promene predsednikove retorike prema Milici Stamenkovski. Naime, Aleksandar Vučić je opisuje kao „talentovanu političarku“ i izražava spremnost za saradnju, pa čak i

želju da je vidi u redovima SNS-a. Istovremeno deo medija bliskih vlasti usvaja novi narativ – afirmativan, depolitizovan i oportun. Ubrzo nakon izbora, Milica Đurđević Stamenkovski je imenovana za ministarku u novoj vladi, a u narednoj je zadržala ministarsko mesto, čime je dodatno potvrđena njena funkcionalna kooptacija u sistem. Iako Zavetnici nisu uspeali da pređu cenzus, čak ni u koaliciji, to nije značilo njihovo isključivanje iz političkog prostora. Naprotiv, liderka stranke biva kooptirana u izvršnu vlast, čime se potvrđuje fleksibilnost režimskih mehanizama kontrole i pokazuje da kooptacija može uslediti i bez izbornog legitimiteta. Zavetnici predstavljaju primer kontrolisane kooptacije u kojoj stranka formalno zadržava samostalnost, ali se politički potencijal neutralizuje kroz integraciju liderke u izvršnu vlast. Time se potvrđuje fleksibilnost režimskih mehanizama kooptacije, koji mogu delovati i bez formalnog pripajanja partije, ali uz jasnu kontrolu nad njenim političkim delovanjem.

3) **Branimir Nestorović Mi - Glas iz naroda i kasniji pokret Mi-snaga naroda**

Pokret *Mi - Glas iz naroda* osnovan je pred izbore 2023. godine i nastupio sa populističkom retorikom, antiglobalističkim tonom i naglašenom distancom od etabliranih stranaka, ali bez jasne i koherentne ideološke osnove. Tokom predizborne kampanje uživao je neuobičajeno visoku medijsku vidljivost na televizijama sa nacionalnom frekvencijom (*TV Pink, Happy, Prva*), gde je u provladinim medijima predstavljanje bilo pretežno afirmativno – označavan je kao „osveženje na političkoj sceni“ i „glas naroda“ (Pink.rs, 2023; Nova.rs, 2023). Na izborima za Skupštinu grada Beograda u decembru 2023. godine, lista koju je predvodio osvojila je 7,2% glasova i postala potencijalni jezičak na vagi za formiranje gradske vlasti (RIK, 2023). Međutim, i pored spekulacija o mogućoj saradnji sa vladajućom strankom, Nestorović je odbio da formalno podrži vlast. Ubrzo nakon toga dolazi do vidljivog raskola unutar pokreta, a deo izabраниh predstavnika priklanja se SNS-u. Nestorović se povlači iz organizacije, optužujući bivše saborce za političku trgovinu (Nova.rs, 2024; Vreme, 2024). Početkom 2024. godine osnovan je novi politički subjekt – *Mi - Snaga naroda*. Međutim, nakon kratkotrajnog perioda institucionalnog prisustva i medijske vidljivosti, pokret se suočava sa dezintegracijom i gubitkom relevantnosti. Povlačenjem medijske podrške, koja je u početku bila izrazito naglašena, Nestorović i njegovi pokreti postaju gotovo nevidljivi u javnom diskursu tokom 2024. godine (BBC, 2024; NIN, 2024). Politička pojava Branimira Nestorovića i njegovih pokreta predstavlja primer kooptacije kratkog daha – akter dobija značajnu vidljivost i pozitivnu afirmaciju dok postoji potencijalna korisnost za režim, ali se ubrzo marginalizuje kada odbije saradnju. Njegov uspon bio je od početka obeležen nesrazmerno visokom medijskom vidljivošću i pozitivnim tretmanom u medijima bliskim vlasti. Takva afirmacija, neuobičajena za

autentične opozicione aktere, ukazuje na to da je njegov značaj posmatran prvenstveno kroz prizmu trenutne korisnosti. Nakon izbora 2023. godine i odbijanja formalne saradnje sa vladajućom koalicijom, usledila je nagla promena narativa – medijska podrška povučena je gotovo preko noći, a pokret je dezintegrisan i nestao iz javnog diskursa. Ovaj razvoj događaja osvetljava obrasce kontrolisanog pluralizma, gde politički opstanak ne zavisi od ideološke pozicije ili biračke podrške, već od spremnosti aktera da se uskladi sa interesima režima. U tom smislu, Nestorovićev slučaj potvrđuje logiku korišćenja i odbacivanja, kojom se režim služi da upravlja kratkotrajnim političkim eksperimentima i amortizuje potencijalno opoziciono nezadovoljstvo.

4) Narodna stranka i Vuk Jeremic

Narodna stranka je tokom 2023. godine doživela dubok raskol kada je deo poslanika i funkcionera, uključujući potpredsednika Miroslava Aleksića, napustio organizaciju i formirao Narodni pokret Srbije. Ovaj proces je značajno oslabio kapacitet stranke, koja potom na izborima nije uspela da pređe cenzus, a Vuk Jeremić se povukao sa leaderske pozicije. Ipak, zanimljivo je da gubitak institucionalne snage nije automatski značio i potpunu delegitimizaciju Jeremića kao političkog aktera. Naprotiv, u periodu nakon izbornog neuspeha, dolazi do promene u njegovom tretmanu i u javnom diskursu i u medijskim narativima. U poređenju sa ranijim periodom, kada je bio označavan kao „lopuža velikih razmera“ i targetiran kroz optužbe za veze sa međunarodnim kriminalnim krugovima (RTV, 2019), tokom 2024. godine dolazi do svojevrsne simboličke rehabilitacije. Najvidljiviji primer predstavlja epizoda u kojoj je upravo Jeremić poslat kao specijalni izaslanik Srbije u Ujedinjene nacije da uruči pismo u ime države (NIN, 2024). Paralelno s tim, i mediji bliski vlasti menjaju ton – raniji negativni narativi bivaju zamenjeni sadržajima koji ističu njegov diplomatski kredibilitet i patriotske stavove. Iako Jeremić nije dobio formalnu ulogu u institucijama, promena diskursa i novi medijski tretman doprineli su njegovom postepenom povratku u politički prostor, sada u obliku simbolički afirmisanog aktera. U tom smislu, njegov slučaj potvrđuje obrasce selektivne legitimacije: opozicioni lideri, čak i nakon izbornog neuspeha, mogu biti reintegrirani kroz diskurzivne i simboličke mehanizme, ukoliko se proceni da njihova pozicija može biti korisna. Status Vuka Jeremića time postaje primer kako u kontrolisanom pluralizmu opozicija ne nestaje, već se transformiše u skladu sa potrebama sistema – između delegitimizacije i rehabilitacije, bez jasne institucionalne uloge, ali sa potencijalom da posluži kao indikator širine i otvorenosti političke arene.

5) Novi DSS i Miloš Jovanović

Miloš Jovanović, predsednik Nove Demokratske stranke Srbije (NDSS), tokom posmatranog perioda izgradio je profil konzervativnog i državotvornog opozicionog lidera, ali bez otvaranja prostora za kooptaciju u vladajući sistem. Njegov odnos prema režimu karakteriše ambivalentna tolerancija. Iako je povremeno targetiran kroz negativne kampanje i diskreditaciju u režimskim medijima – uključujući uvredljive natpise poput „Miloš Francuz“ – nikada nije u potpunosti isključen iz političkog diskursa. Ova strategija ograničene vidljivosti i selektivne delegitimizacije pozicionira Jovanovića kao opozicionog aktera koji ostaje unutar sistema, ali bez realnih mogućnosti za institucionalni uticaj. Zanimljiv kontrast u odnosu na Milicu Đurđević Stamenkovski osvetljava logiku selektivne kooptacije. Naime dok je ona, uprkos ranijim negativnim kampanjama, kooptirana kroz ulazak u vladu, Jovanović je zadržao opozicionu distancu i time ostao van institucionalne integracije. Ipak, njegov položaj nije jednoznačno marginalizovan. Dodela ordena Karađorđeve zvezde u junu 2023. godine predstavlja gest koji odstupa od obrasca potpune delegitimizacije i otvara prostor za tumačenje da vlast zadržava mogućnost njegove buduće instrumentalizacije. S obzirom na istorijat selektivne kooptacije desnih aktera u Srbiji, Jovanovićev status može se razumeti kao oblik “rezervne desnice” – opozicionog lidera koji formalno deluje izvan režimskog okvira, ali ostaje u zoni potencijalne upotrebljivosti. Njegov slučaj pokazuje da odsustvo kooptacije ne znači i potpunu eliminaciju, već može značiti održavanje opozicionog aktera u stanju političke neizvesnosti i ograničenog delovanja, kako bi se očuvao balans u okviru kontrolisanog pluralizma.

6) Srpski pokret Dveri

Srpski pokret Dveri, predvođen Boškom Obradovićem, tokom 2023. godine pokušao je da konsoliduje desni politički blok udruživanjem sa Srpskom strankom Zavetnici u savez Nacionalno okupljanje. Ipak, neuspeh na vanrednim parlamentarnim izborima u decembru iste godine – kada savez nije uspeo da pređe cenzus – označio je njegov raspad i divergentni tretman lidera ove dve partije. Dok je, Milica Đurđević Stamenkovski kooptirana kroz ministarsku funkciju, Boško Obradović je izgubio institucionalni uticaj i povukao se sa mesta predsednika stranke. Na taj način, očekivana konsolidacija desnice nije rezultirala poboljšanim izbornim uspehom, već je otvorila fazu smanjene vidljivosti Dveri, kojoj je i sam Obradović doprineo ličnom odlukom o povlačenju. Ostaje otvoreno pitanje da li je njegovo povlačenje iz medijskog prostora rezultat političkog pritiska ili strateške kalkulacije, možda i priprema za potencijalni povratak, ukoliko bi mogao poslužiti kao korisna opoziciona figura u kontrolisanom pluralizmu. S obzirom na ranije primere kooptacije i logiku

selektivnog pluralizma, ne bi bilo iznenađenje da se Obradović ponovo pojavi kao deo režimski kontrolisane opozicije, ukoliko se proceni da to odgovara potrebama vlasti. Trenutna faza, međutim, pozicionira Dveri kao aktera sa potencijalno narušenim poverenjem biračkog tela i bez jasnog institucionalnog utemeljenja.

7) Srpska radikalna stranka i Vojislav Šešelj

Srpska radikalna stranka (SRS), iako formalno nije bila deo vlasti na republičkom nivou u periodu 2017-2024, ostaje primer aktera koji se nalazi van institucija, ali zadržava simboličku ulogu u režimskom političkom narativu. Vojislav Šešelj se u javnom prostoru pojavljuje kao nominalni opozicionar, ali sa specifičnim statusom političkog "ostatka" koji povremeno dobija medijsku vidljivost u kontrolisanim okvirima. Posebno je indikativno to što Šešelj uživa selektivnu medijsku pažnju u režimskim tabloidima i televizijama, iako njegova stranka nema realan institucionalni značaj. U ključnim političkim trenucima poput: protesta, kriza u vezi sa Kosovom*, međunarodnih pritisaka ili velikih izbornih kampanja, on se pojavljuje kao sagovornik koji zastupa ekstremno nacionalističke stavove, često radikalnije od pozicija SNS-a i predsednika Vučića. Takva praksa proizvodi efekat kontrolisane radikalnosti, jer prisustvo ekstremnijih stavova u javnosti relativizuje stavove vladajuće partije i omogućava da se SNS predstavi kao umerenija i racionalnija opcija (NIN, 2017; Radar.rs, 2022). Ova dinamika podseća na obrasce iz perioda Slobodana Miloševića, kada je Šešelj služio kao glas radikalnih pozicija koje vlast nije mogla direktno da zastupa, ali su one doprinosile održavanju hegemonije. Slično i danas, režim ne integriše SRS u institucije, ali toleriše i povremeno koristi njegovu medijsku prisutnost za vlastite političke ciljeve. Najočigledniji signal takve funkcionalne upotrebljivosti jeste odluka Centralne otadžbinske uprave SRS-a iz marta 2022. godine da podrži Vučićevu predsedničku kandidaturu, pravdanu „interesom naroda“. Iako ova odluka nije dovela do formalne koalicije niti institucionalnog približavanja, ona jeste označila delimičnu normalizaciju odnosa i potvrdila status SRS-a kao aktera koji, iako slab u biračkom telu, i dalje poseduje određenu simboličku težinu u režimski kontrolisanom pluralizmu.

Empirijska analiza kooptacije i marginalizacije desnih političkih aktera (2017-2024)

Analiza sprovedena u ovom radu pokazuje da partijski sistem u Srbiji, posebno u domenu desnog političkog spektra, ne funkcioniše kao otvoreno i konkurentno polje, već kao prostor selektivne političke kontrole. Iako je predsednik Republike po Ustavu pre svega šef države sa reprezentativnim i protokolarnim ovlašćenjima, analiza pokazuje da se u praksi ta ograničenja prevazilaze putem neformalnih mehanizama koji mu omo-

gućavaju da utiče na selekciju, kooptaciju i delegitimizaciju političkih aktera. Ti procesi odvijaju se kroz sistemsku upotrebu neformalnih kapaciteta – od kontrole medija i partijskih resursa, preko mreža političke lojalnosti, do diskurzivnih signala koji odlučuju o statusu pojedinih stranaka. Na taj način, partijski sistem funkcioniše kao polje selektivnog pluralizma, gde institucionalna forma ostaje očuvana, ali je sadržinski podređena logici političke kontrole.

U tom kontekstu, analiza ukazuje na postojanje četiri različita oblika političkog tretmana koji proizlaze iz mehanizama uticaja na partijski sistem:

1. **Kooptacija** – u obliku potpune institucionalne integracije (kao u slučaju SPAS-a i Aleksandra Šapića) ili simboličke kooptacije (kao kod Zavetnika i Milice Đurđević Stamenkovski), gde se opozicioni akteri uvode u sistem.
2. **Privremena ambivalencija** – status političkih aktera koji nominalno ostaju opozicija, ali nisu u potpunosti delegitimizovani (Novi DSS i Miloš Jovanović, Dveri i Boško Obradović). Ova kategorija označava aktore koji su zadržani “u igri”, ali bez jasne pozicije u institucionalnom okviru.
3. **Parcijalna afirmacija bez institucionalne integracije** – gde se kroz promenu medijskog diskursa i retoričku rehabilitaciju vrši selektivna normalizacija opozicionih lidera (kao u slučaju Vuka Jeremića i Narodne stranke), bez eksplicitne kooptacije.
4. **Kooptacija kratkog daha** – oblik kratkotrajne afirmacije aktera koji privremeno dobijaju institucionalni i medijski prostor, ali ga brzo gube kada odbiju lojalnost (Branimir Nestorović i pokret Mi – Glas iz naroda). Na ovom primeru uočava se model “projekta na probu” – akteru se privremeno daje prostor, vidljivost i implicitna podrška, ali bez garancije dugoročnog partnerstva. Kada se pokaže nekompatibilnost sa režimskim očekivanjima, dolazi do naglog diskurzivnog i institucionalnog isključenja. Takav obrazac potvrđuje logiku korišćenja i odbacivanja, gde opozicija postoji, ali pod uslovima kontrole i privremene tolerancije.

Ova podela ne predstavlja strogo definisane kategorije, već dinamiku političkog tretmana koja se menja u zavisnosti od korisnosti pojedinog aktera u datom političkom trenutku. Status bilo koje opozicione partije u Srbiji može biti privremen, kooptacija se može prekinuti, marginalizacija može biti preokrenuta, a politička ambivalencija može poslužiti kao rezervni mehanizam kontrole.

U svim analiziranim slučajevima prepoznaju se tri ključne crte koje definišu logiku upravljanja partijskim sistemom:

Prvo, partijska konkurencija ne funkcioniše po formalnim pravilima, već prema principu pragmatične upotrebljivosti. Akteri koji su u jednom trenutku predmet oštre kampanje, mogu, uz adekvatan stepen kooperativnosti, postati deo institucionalne strukture. Suprotno tome, oni koji odbiju saradnju, bivaju brzo eliminisani iz dominantnog političkog dis-

kursa. Ova dinamika potvrđuje da selektivna kooptacija ne zavisi od ideološke bliskosti, već od spremnosti na političku upotrebu.

Drugo, neformalne institucije predstavljaju ključni instrument političke kontrole. U skladu sa teorijom Helmke i Levitskog (2006), one u početku mogu delovati kao komplementarne, odnosno regulisati formalne procese tamo gde formalna pravila nisu dovoljna. Ali se, u trenutku kada akter postane nepredvidiv, pretvaraju u konkurentne, tačnije režim koristi neformalne mehanizme (medije, diskurs, pristup resursima) da delegitimizuje aktere i neutrališe opoziciju.

Treće, predsednik Republike deluje kao važan akter u oblikovanju granica političke legitimnosti, ne kroz formalne odluke, već posredstvom javnih izjava, retoričkih poruka i medijskih narativa. Na taj način šalju se indikatori koji utiču na to koje partije i lideri bivaju predstavljeni kao prihvatljivi učesnici političke igre, a koji se potiskuju ili diskredituju. Ova funkcija selektivnog oblikovanja političke realnosti naročito dolazi do izražaja na primeru desne opozicije, gde predsednička retorika, ili njeno odsustvo, postaje značajan pokazatelj statusa aktera u sistemu.

U celini posmatrano, ovaj model selektivnog pluralizma odlikuje se time što status političkih aktera nije trajan, već podložan promenama u zavisnosti od trenutnih potreba režima; proces odlučivanja je personalizovan i zavisi od uskih krugova moći, a diskurs i medijska reprezentacija koriste se kao ključni instrumenti kontrole. Politička arena postaje prostor u kojem nije važno samo ko ima podršku birača, već i ko uživa toleranciju onih koji kontrolišu pristup institucionalnim resursima i javnoj vidljivosti.

Zaključna razmatranja

Ovaj rad je pokazao da partijsku dinamiku na desnici u Srbiji od 2017. do 2024. godine ne oblikuju isključivo institucionalna pravila, već dominantno neformalni obrasci moći koji funkcionišu izvan zvaničnih procedura. Polazeći od teorijskog okvira delegativne demokratije, neformalnih institucija, kompetitivnog autoritarizma i selektivnog pluralizma, analizirani su mehanizmi putem kojih režim selektivno kooptira, marginalizuje ili ambivalentno toleriše političke aktere desnog spektra. U praksi se potvrdilo da opozicija funkcioniše unutar značajno kontrolisanog prostora, gde institucionalna forma pluralizma postoji, ali je funkcionalno podređena očuvanju političke dominacije.

Nalazi istraživanja potvrđuju O'Donelovu (1994) tezu da u delegativnim demokratijama izvršna vlast deluje uz slaba, lako zaobilazna ograničenja, pri čemu se formalne kontrole erodiraju kroz personalizovanu koordinaciju i diskurzivne strategije. U tom okviru, vladajuća koalicija i s njom povezana mreža državnih organa, partijskih struktura i medija neformalno oblikuju granice političke prihvatljivosti, upravljajući pristupom institucionalnim resursima i javnoj vidljivosti; predsednik Republike

u tom sklopu funkcioniše kao istaknuti komunikacioni čvor, ali ne i jedini izvor moći. Takav poredak oslanja se na ono što Helmke i Levitski opisuju kao suprotstavljene i supstitucionalne neformalne institucije: pravila i prakse koje ne ruše eksplicitno zakon, ali efektivno pomeraju granicu između tolerisane i netolerisane opozicije.

Empirijska analiza pokazala je da kooptacija, simbolička afirmacija, kontrolisana vidljivost i privremena ambivalencija ne predstavljaju izuzetke, već obrasce. Akteri poput SPAS-a i Zavetnika institucionalno su kooptirani, dok je Nestorović prošao kroz kratkotrajan, medijski posredovan uspon bez institucionalnog ukorenjivanja. Jeremića prepoznajemo u fazi diskurzivna rehabilitacija bez formalne integracije. Istovremeno, lideri i partije kao što su Novi DSS, Dveri i SRS ostaju zarobljene u statusu političke ambivalencije, bez jasne opozicione pozicije, ali i bez potpune delegitimizacije. Takvi obrasci ukazuju na političko upravljanje kroz kontrolisani pluralizam i kooptaciju kao metod očuvanja hegemonije, a ne kao mehanizam uključivanja u odlučivanje. Posebno je važna činjenica da status opozicionih partija nije fiksiran. Pojedini lideri, poput Milice Đurđević Stamenkovski i Aleksandra Šapića, prikazivani su u negativnom svetlu sve do trenutka kooptacije, nakon čega sledi iznenadna promena narativa i institucionalna integracija.

Pored toga, analiza je potvrdila ključnu ulogu medija kao instrumenta neformalne kontrole. Mediji u Srbiji ne funkcionišu kao korektiv vlasti, već kao kanal za simboličko oblikovanje opozicije – bilo kroz afirmaciju, bilo kroz diskreditaciju. Uloga medija u simulaciji konflikta i uokviravanju poželjne opozicije dodatno je doprinela stabilizaciji selektivnog pluralizma, gde se institucionalna vidljivost ne dodeljuje prema demokratskim pravilima, već prema stepenima lojalnosti. U celini, ovaj rad je doprineo razumevanju partijskog sistema u Srbiji kao strukturisanog kroz neformalne i personalizovane oblike selekcije i kontrole. U tom poretku, opozicija ne nestaje – ona se transformiše u funkciju režima, kroz oblike kooptacije koji su prilagođeni trenutnim potrebama političke stabilnosti. Time se potvrđuje centralna teza rada: da je desnica u Srbiji podvrgnuta specifičnim mehanizmima neformalne kontrole, koji redefinišu granice političke prihvatljivosti i održavaju privid pluralizma u realnosti personalizovane dominacije.

Controlling the Right-Wing Political Parties: Informal Mechanisms of Co-optation and Marginalization in Serbia (2017-2024)

Abstract

This article examines how right-wing parties in Serbia (2017-2024) are selectively included in or excluded from the political system through informal mechanisms of control. Drawing on theories of delegative democracy, informal institutions, competitive authoritarianism, and

selective pluralism, it explores how the governing coalition co-opts, symbolically legitimizes, or conditionally tolerates opposition actors while limiting their substantive political impact. Through case studies of the Serbian Patriotic Alliance (SPAS), Zavetnici, Dveri, the New Democratic Party of Serbia (NDSS), the People's Party (NS), the Serbian Radical Party (SRS), and Branimir Nestorović's political movements, the article demonstrates that the right-wing opposition remains formally present, but its relevance depends on its contingent utility to those in power. The findings indicate that co-optation, selective visibility, and temporary marginalization are not anomalies but recurring governance patterns that sustain an illusory pluralism, while displacing genuine competition through personalized decision-making and media-driven control.

Keywords

Co-optation; Right-wing political parties; Informal institutions; Selective political pluralism; Serbia.

Literatura

- CRTA. (2023). *Izveštaj o parlamentarnim izborima 2023. godine*. Beograd: Centar za istraživanje, transparentnost i odgovornost. Dostupno preko: <https://crt.rs> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- Danas. (2022). „Milica Đurđević-Stamenkovski postala ministarka u novoj vladi.“ *Danas*, 28. oktobar 2022. Dostupno preko: <https://www.danas.rs> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- Danas. (2023). „Milica lažljivica i Miloš Francuz: Poznati model rada SNS.“ *Danas*, 5. april 2023. Dostupno preko: <https://www.danas.rs/vesti/politika/milica-lazljivica-i-milos-francuz-poznati-model-rada-sns-sta-je-svrha-uvredljivih-grafita-i-plakata-protiv-drzavotvorne-opozicije/> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- European Commission. (2023). *Serbia 2023 Report: Commission Staff Working Document*. Brussels: European Commission. Dostupno preko: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_695_Serbia.pdf (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- Gradska izborna komisija Beograda. (2018). *Izveštaj o ukupnim rezultatima izbora za odbornike Skupštine grada Beograda 2018*. Beograd: Gradska izborna komisija Beograda. Dostupno preko: <https://static.beograd.rs/Binary/5363/Izvestaj-o-ukupnim-rezultatima-izbora-za-odbornike-Skupstine-grada-Beograda-2018.pdf> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- Helmke, Gretchen i Steven Levitsky. (2006). *Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Informer. (2021). „Ujedinjenje stranaka na korist Srbije: Šapić – Nikada ne treba da zaboravimo da smo ovde zbog našeg naroda i zemlje i interesa društva za koje radimo.“ *Informer*, 27. maj 2021. Dostupno preko: <https://informer.rs/politika/vesti/611647/ujedinjenje-stranaka-na-korist-srbiji-sapic-nikada-ne-treba-da-zaboravimo-da-smo-ovde-zbog-naseg-naroda-i-zemlje-i-interesa-drustva-za-koje-radimo> (Pristupljeno: 9. 6. 2025).

- Kavasoglu, B. (2022). Opposition party organizational features, ideological orientations, and elite co-optation in electoral autocracies. *Democratization*, 29(4), 634–654.
- Kurir. (2020). „Predsednik Srbije pre 15 minuta seo u kineski restoran u Novom Beogradu: Evo s kim ruča i gde, pogledajte ko sedi prekoputa FOTO.“ *Kurir*, 20. oktobar 2020. Dostupno preko: <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3552163/predsednik-srbije-pre-15-minuta-seo-u-kineski-restoran-u-novom-beogradu-evo-s-kim-ruca-i-gde-pogledajte-ko-sedi-prekoputa-foto> (Pristupljeno: 1. 8. 2025).
- Levitsky, Steven i Lucan A. Way. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- N1 Info. (2023a). „Vučić delio sablje oficirima, ali i Sandri Božić i Milošu Jovanoviću.“ *N1 Info*, 30. jun 2023. Dostupno preko: <https://n1info.rs/vesti/vucevic-delio-sablje-oficirima-ali-i-sandri-bozic-i-milosu-jovanovicu/> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- N1 Info. (2023b). „Vučić bi voleo Milicu Đurđević Stamenkovski u SNS, ona pohvalu vidi kao priznanje.“ *N1 Info*, 31. decembar 2023. Dostupno preko: <https://n1info.rs/vesti/vucic-bi-voleo-milicu-djurdjevic-stamenkovski-u-sns-ona-pohvalu-vidi-kao-priznanje/> (Pristupljeno: 3. 9. 2025).
- NIN. (2024). „Tragom čudne simbioze bivših arhineprijatelja: Od niskih strasti do visokih interesa.“ *NIN*, 13. jun 2024. Dostupno preko: <https://www.nin.rs/politika/vesti/48407/tragom-cudne-simbioze-bivsih-arhineprijatelja-od-niskih-strasti-do-visokih-interesa> (Pristupljeno: 7. 7. 2025).
- Nova.rs. (2021). „Boško Obradović i Saša Radulović rujno vino piju s Vučićem.“ *Nova.rs*, 4. avgust 2021. Dostupno preko: <https://nova.rs/vesti/politika/bosko-obradovic-i-sasa-radulovic-rujno-vino-piju-s-vucicem/> (Pristupljeno: 2. 8. 2025).
- Nova.rs. (2022). „Boško Obradović nestao sa političke scene.“ *Nova.rs*, 20. maj 2022. Dostupno preko: <https://nova.rs> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- Novosti. (2024). „Vučić: Iznenadila me je Nestorovićeve neodgovornost.“ *Večernje novosti*, 22. maj 2024. Dostupno preko: <https://www.novosti.rs> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- O'Donnell, Guillermo. (1994). Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, 5(1), 55–69.
- Orlović, Slaviša. (2015). „Mediji i demokratija ili mediokratija.“ *Politička misao*. Dostupno preko: <https://politikolog.rs/wp-content/uploads/2024/01/Mediji-i-demokratija-ili-mediokratija-Politicka-misao.pdf> (Pristupljeno: 28. 8. 2025).
- Orlović, Slaviša. (2021). Mediji kao instrument moći i/ili sredstvo kontrole vlasti i moći. *Politički život*, br. 20 (jun), 7–18. Dostupno preko: <https://politikolog.rs/wp-content/uploads/2024/01/Mediji-kao-instrument-moci-ili-sredstvo-kontrole-vlasti-i-moci.pdf>
- Pavlović, Dušan. (2021). „Klijentelizam i institucionalizacija stranačkog sistema u Srbiji 1990–2020.“ u: *Trideset godina obnovljenog višepartizma u Srbiji – (ne)naučene lekcije*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 210–219.
- Republička izborna komisija (RIK). (2022). *Zbirna izborna lista za predsedničke izbore 2022. godine*. Beograd: RIK. Dostupno preko: <https://www.rik.parlament.gov.rs/> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- Republička izborna komisija (RIK). (2023). *Rezultati parlamentarnih izbora 2023. godine*. Beograd: RIK. Dostupno preko: <https://www.rik.parlament.gov.rs/542645/rezultati/> (Pristupljeno: 15. 7. 2025).

- RTV (Radio-televizija Vojvodine). (2019). „Odloženo suđenje Jeremić protiv Vučića: Čeka se Skupština.“ *RTV*, 13. maj 2019. Dostupno preko: https://www.rtv.rs/sr_lat/politika/odloženo-sudjenje-jeremic-protiv-vucica-ceka-se-skupstina_1025374.html (Pristupljeno: 17. 7. 2025).
- Svolik, Milan. 2011. The Regime Party as an Instrument of Authoritarian Cooptation and Control. Paper presented at the IPSA-ECPR Joint Conference, São Paulo, Brazil, February 16–19. Dostupno preko: https://www.academia.edu/2799484/The_Regime_Party_as_an_Instrument_of_Authoritarian_Cooptation_and_Control
- Ustav Republike Srbije. (2006). *Službeni glasnik Republike Srbije*, 98/2006.
- Vučić, Aleksandar. (2023). „Intervju za Prva TV, 12. decembar 2023.“ *Prva TV*, objavljeno na Blic.rs. Dostupno preko: <https://www.blic.rs> (Pristupljeno: 11. 7. 2025).
- Zakon o predsedniku Republike. (2007). *Službeni glasnik Republike Srbije*, 45/2007.